

МІК. ІЛЬЯШЭВІЧ.

## Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч.\*)

(Агульна-крытычны начырк).

Каб уцяміць значэньне Вінцэнтага Дуніна-Марцінкевіча ў беларускім адраджэньні, наўперад трэба добра зразумець тую эпоху, у якую жыў і працаваў пісьменьнік. Мусім адзначыць, што нябыцьцё, а галоўнае раскідаваньне матар'ялаў аб працы Марцінкевічавай, не даюць магчымасьці правільна камэнтаваць ягоную дзейнасьць. Асабліва гэта прыкмячалася ў часы грамадзкае сумятлівасьці, у якую гэтак пільна пачынаецца вывучэньне беларускае літаратуры. Разгляданы пісьменьнік, балей за іншых папярэднікаў і сучаснікаў тае эпохі, пакрыўджаны беларускімі крытыкамі. І толькі ў вапошнія часы па выяўленьні некаторых матар'ялаў, праліваючых косы сьвятла на Марцінкевіча як асобу, зусім зьмяняюцца пагляды крытыкаў; ён гэтакім парадкам усё вышэй і вышэй падыймаецца ў сваім значэньні сярод беларускага грамадзянства.

Калішняя „беларуская слава й воля адыйшла, адцьвіла закацілася“... — вось як п'яе адзін з выдатнейшых нашых пісьменьнікаў, Алесь Гарун, характарызуючы слаўную беларускую мінуўшчыню.

Прайшлі часы незалежнага палітычнага й культурнага жыцьця Беларусі і насталі часы стагодзьдзяў заняпаду, цемры й прыгону спачатку ад Палякоў, а пасьля Маскалёў-Расейцаў. Беларускае мова, культура, права сілком была аддалена з гаспадарсьцвеннага ўжываньня і загнана толькі пад стрэхі сялянскіх хатаў, дзе, здавалася-б, павінна была-б зусім шчэзнуць з прычыны палячэньня й маскаленьня.

Праўда, калі мы прыгледзімся бліжэй да агульнага наляжэньня іншых народаў у канцы XVIII і пачатку XIX стагодзьдзяў, як напр: Чэхаў, Украінцаў, Баўгараў, Ліцьвіноў і інш., дык пабачым амаль што аналёгічнае зьявішча да нас. Час даўгога занядбаньня ўсіх паняволеных вонкавай сілай народаў памалу прыпыняецца толькі пасьля вялікага патросу Францускае Рэвалюцыі і сыягу ёй паўторных. Лёзунгі свабоды, роўнасьці й братавья данесьліся на хвалях гэтых рэвалюцыяў і на нашу Бацькаўшчыню, узбудзіўшы ад даўгога сну беларускі народ.

Пачынаецца адраджэньскі рух ня толькі сярод простага беларускага сялянства, але таксама і сярод беларускае

\*) Рафэрат чытаны 30. XII. 1924 г. на абыходжаньні 40-ых угодкаў сьмерці пісьменьніка праскай беларускай колёніі.

шляхты, у той час значна спалячанай і абмаскаленай, якая стаяла на шляху да поўнага адчураньня ад свайго народу.

І вось пад той час, калі часьць беларускае шляхты з часткаю сялянства, у васобе сваіх прадстаўнікоў, як Кастусь Каміноўскі і іншых рэволюцыянэраў (50—60—70 гады XIX ст.), пачынае аружнае вызваленьне на грунце соцыяльных і політычных імкненьняў, справу культурна-нацыянальнага адраджэньня пачынаюць таксама пераважна прадстаўнікі беларускае шляхты—тагочаснае беларускае інтэлігенцыі. Водгульле гуманных ідэяў, ідучых з Заходняе Эўропы, адбілася ў васобных прадстаўнікоў шляхты, і дало магчымасьць зразумець тое агіднае зьявішча рэвэгацтва, якое яна робіла ў працягу даўгога часу. Памалу пачынаецца яе зварот да роднага карэньня—беларускае гущчы. Не маюю ролю ў гэтым звароце згуляў і романтизм, што запанаваў у літаратуры.

Агулам, Беларусь пачала свой рэвэсанс; пачала паўставаць да новага жыцьця. Разбудзіўшыся ад векавога сну, асобныя адзінкі з беларускага народу пачалі шукаць тых дарог, па якіх можна было-б як найляпей дайсьці да сьветлае будучыні—поўнага й усебаковага адраджэньня. Але дарогі да замігацелае на небасхіле зоркі адраджэньня былі яшчэ няпэўныя й неазначаныя; доўга прыходзілася блудзіць першым пачынальнікам пасярод няпрыветнае цемры па запушчанай беларускай глебе.

Вось-жа пры азнаямленьні з пачаткамі нашага навеішага руху агулам, каторы ідзе ў фармаваньні на працягу ўсяго XIX веку, яскрава вырысуюцца з пасярод рабачаёў на гэтай ніве дзьве вялікія адзінкі: Марцінкевіч і Багушэвіч. Паколькі Багушэвіч замацаваў беларускі грунт канчальна, азначыў яго зьмест і ўмацаваў усё гэта ў літаратурнай форме і кірунку вызваленьня соцыяльна-нацыянальнага,—патолькі на долю Марцінкевічаву выпала стварэньне беларускага грунту, з таго няпэўнага яшчэ матар'ялу, які ў тыя часы прыходзілася адшукаваць вошчупкам. Вось чаму стане зразумелым, што Марцінкевіч твора эпоху. Па выказу аднаго з беларускіх крытыкаў, З. Жылуновіча гэтая эпоха „адзначаецца высокім узьлётам беларускае грамадзкае думкі і зорыць значнымі сіламі дзеячоў, якія сваёй працай паставілі беларускую культуру наагул і беларускую літаратуру ў асобку на ступень сур'эзнае нацыянальнае справы“.\*) Марцінкевіч зьяўляецца тым цэнтральным зьвязуючым колцам паміж маласьведомымі беларускімі пачынальнікамі-адраджэнцамі, якія ў разбродзьдзі шукалі пэўнага грунту дзеля свае працы.

З цэлага сьцягу сучасьнікаў Марцінкевічавых, беларускіх літаратурных рабочаёў пачатку й сярэдзіны XIX в.

\*) Глядз. Зборнік „Беларусь“ Менск 1924.

(напр: Баршчэўскі, Чачот, Рыпінскі і інш.) ніводны з іх не карыстаўся такой папулярнасьцяй як Марцінкевіч. Прычынай гэтаму служыла тое, што яны займаліся беларускай літаратурнай працай толькі ў вольныя часіны, у пэрыяд захоплення пад вонкавым уражаньнем, не прыкладаючы асаблівай увагі; у той час як Марцінкевіч у сваёй дзейнасьці бачыць беларускую справу, якую рабіць вымагаў час, хоць і ня прыялі абставіны. Ён станоўка пераходзе да пісаньня амаль што вылучна пабеларуску, чаго не зацямлюем у ягоных напярэднікаў і сучасьнікаў. Бо, як кажа сам пісьменьнік у прадмове да кніжкі: „Дудар Беларускі\*\*), „беларускі селянін, бачачы кніжку ў роднай мове, ахватней яе чытае і дзетак сваіх ахватней прыцягуе да асьветы“.

Вінц. Дунін-Марцінкевіч, ведамы пад псеўдонімам\*\*) Навум Прыгаворка, радзіўся ў 1807 годзе ў Панюшковічах, Бабруйскага павету ў Меншчыне. Сын дробнага лядара, каторы ў 1860 годзе купіў невялікі дварок Люцынку недалёка Менску, Д.-Марцінкевіч дастаў сярэднюю асьвету ў Бабруйскай гімназіі. Потым бацька паслаў яго ў навукі да вуніацкіх айцоў базильлянаў у Вільню, але адтуль хутка ён перабіраецца ў Пецярбург. Там Марцінкевіч паступіў у унівэрсытэт на мэдыцынскі факультэт, аднак вышэйшую навукі скончыць яму не ўдалося. У канцы 30-х год ён вяртаецца ў Беларусь і жыве пераважна ў Менску, час ад часу выязджаючы ў двор Люцынку. Займаецца канцэлярскай працай, каторая служыць падпору ягонага матар'яльнага быцьця.

Жаніўся двойчы ў 1831 і 1858 годзе. Пасьля паўторнага шлюбу канчальна перабіраецца ў двор, дзе жыве й працуе да самае сьмерці ў 1884 годзе 30 (17) сьнежня. Пахаваны ў Тупальшчыне.\*\*\*)

На сваім павароце з падарожжаў дзеля навукі ў Вільню й Пецярбург, асяродкаў тагачаснае перадавое думкі, Марцінкевіч пачынае займацца літаратурнаю працаю. Не малое значэньне ў заахвочаньні да яе мела і асабістае знаёмства з многімі, пераважна польскімі, пісьменьнікамі і выдатнымі грамадзкімі рабачаямі, што гуртаваліся ля Віленскага ўнівэрсытэту. Марцінкевіч піша й выдае свае апавесці, апавяданьні, драматычныя творы і іншыя вершы няраз сваім уласным коштам, хоць матар'яльныя засабы меў ад-

\*) „Dudarz Białoruski“ Менск 1875 г.

\*\*) мявіюшка выдуманая прозьвішча.

\*\*\*) Біяграфічны матар'ял гл.: М. Гарэці: Гісторыя беларускае літаратуры“. Вільня 1920 г. Е. Карскі: „Бѣлоруссы“ III том. Кіркоръ: „Живон, Россія“, том III 327 стар.

носна нязначныя. Паводле твораў, што да нас дайшлі, най-пладнейшым часам ёсць пара ад 1846 да 1870 году.

Праца ягоная даволі разнастайная. Праўда, у ёй няма выяўленьня глыбокіх філэзофічных проблемаў, абстрактных развагаў, каторыя маглі-б здаволіць вышшыя патрэбы інтэлігента. Усё творства, як кажа сам аўтар, прытарнавана пераважна для простага народу. Ня здасца даіўным няхітра-складанасьць гэтага зместу, калі прыпомнім сабе да гэтага воістрасьць вока расейскіх цензараў, канфіскаты і іншыя перашкоды пры друкаваньню кніжак з духам „нерусскимъ“. Варункі палітычныя змушалі Марцінкевіча цадзіць тое, што было магчымым выдрукаваць і пашыраць. Ён часта абмяжовуецца выяўленьнем матар'ялу этнографічнага.

У хронолёгічным парадку зьяўленьня твораў Марцінкевічавых маем:

„Сялянку“—опэру; „Гапон“, „Вечарніцы“, „Шчароўскія дажынкi“; комэды—„Пінская шляхта“, „Залёт“; пераклад з Адама Міцкевіча—Пав Тадэуш і інш. З дробных вершаў найхарактарнейшым ёсць: „Вясна, голад, перапала...“.) Шмат якія творы яшчэ дагэтуль нам няведамы. Мы бясумлеву можам казаць, што гэтае творства, якое ведама нам, далёка няпоўнае. Некаторыя з вершаў, бяз подпісу аўтара, пайшлі ў народ і магчыма пры запісаваньні этнографамі ўважаліся за народныя, бо вершаскладаньнем і самым падыходам у зьмесьце пісьменьнік зусім блізка падыйшоў да беларускага сялянства. Нейдзе ў Варшаве загінуў ў 1890-ых гадох цэлы пераклад у рукапісах „Пана Тадэуша“.

Прыпадкова, навет яшчэ і цяпер, удаецца адшукаць некаторыя рукапісы. Гэтак нядаўна знойдзены верш, асабістага характару, пасьвячаны бацьком братаў Луцкевічаў: „Заўгра Спас кажучь людзі“, знойдзены ў Мозыры рукапіс опэры (лібрэтта) „Розна міласьць бывае“\*\*) ды інш. Выкрыты таксама лісты Марцінкевічавы (пераважна прыватныя), каторыя малююць яго, як шчырага беларускага патрыёта. З жалям аднак мусім адзначыць, што поўны кубел рукапісаў згарэла падчас пажару хаты пісьменьнікавай, як канстатуе ягоная дачка. Асабліва цікаўны дзеля характарыстыкі Марцінкевіча выкрыўся факт з ягонага жыцьця; яго ў 1863 годзе арыштаваў расейскі ўрад і абвінаваціў у тым, што ён агітатар, падбурючы беларускіх сялян супроць улады праклямацьямі ў Беларускай мове. Былі навет падазрэнні ў тым, што выдаваная беларускім рэволюцыянерам Каст. Каліноўскім газета: „Мужыцкая праўда“, справа ягоных рук.

Па 10 месячным арышце Марцінкевіча звольнілі, але гэты факт можа служыць добрым аргумэнтам у даказе

\*) Гл. творчасць Марцінкевіча „Bielaruskija Pieśniary“ Tom II i III Пецярбург 1908. \*\*) гл. „Крывіч“ № 8.

шырокае ягонае папулярнасці як уплывовага беларускага дзеяча і пісьменьніка.

Нязначныя спробы пісаць папольску ёсць як адбітак уплываў польскае атмасфэры акружаючай ягонае хатняе жыццё. Даволі прыпамятаваць хоцьбы гэткіх несвядомых Беларусаў як Манюшка, што ўзабагаціў польскую музыку беларускімі мелёдыямі, або Сыракомлю, часткава і іншых, каб дзівіцца мужнасці Марцінкевіча не паддацца канчальна спакусам на іх прыкладах перакуліцца цалком у польскі лягэр. Ня глядзячы на ўсе закіды, не ўдалося забіць таго беларускага пачуцця ў пісьменьніку, якое бясспярэчна мусім прызнаць у значнай меры. Праўда, мо' толькі, каб ня гэны шкодны польскі ўплыў, Марцінкевіч быў бы ў сваёй працы радыкальнейшы, прысьпяшыў бы беларускі рух памерне да іншых адраджаючыхся народаў.

Разглядаючы драбязьней літаратурную працу Марцінкевічаву, мусім адзначыць, што ён зьяўляецца найвыразьнейшым прадстаўніком у нашай літаратуры романтизму і асабліва сэнтымэнталізму. Гэтыя літаратурныя кірункі, хоць і з запазьненнем, лучылі ў Беларусь з Заходняе Эўропы. Гэтае творства ёсць зусім нормальным пераходным зьявішчам ад псеўдаклясыцызму, што раней панавала ў нас, выяўленага выразна ў „Энэідзе“ і „Тарас на Парнасе“. Агулам творства Марцінкевічава даволі цікаўнае і размавітае; напісанае, хоць і сылябічным вершам, жыва і абразова.

Ня глядзячы на даўнасць у напісаньні, ня губляе цікавасьці ў чытачоў і дагэтуль; а комэды ня зыходзяць з рэпэртуару беларускае сцэны. Дуніў-Марцінкевіч, як кажа проф. Ігнатоўскі, ня можа, будучы шляхцічам спусьціцца ў усю глыб сялянскае масы. Ён перакананы, што паміж прыгоньнікам—панам, з аднаго боку, і запрыгоненым бясспраўным селянінам, з другога боку, соцыяльнае прорвы няма. Ёсць толькі яма, каторую можна запоўніць без соцыяльнага ламаньня, аднымі моральнымі сродкамі.\*) Дзеля гэтага ўсё творства ягонае і выглядае досыць монатонна. Дзеля характарыстыкі ў разглядзе можна яго падзяліць на тры групы: 1) Драматычныя творы, 2) Аповесці і апавяданьні, 3) Дробныя вершы і пераклады.

Першаў літаратурнай спробаў Марцінкевічавай была двуактовая опэра „Сялянка“ ў 1846 годзе, музыку да каторай напісаў С. Манюшка. Напісана опэра вершам і прозаю. Паны пераважна гутараць папольску, а воіт Навум, Ціт, хор сялян ды іншыя дзеючыя асобы пабеларуску. Гутарка чыста народная, даволі прыгожая ў зваротах. Галоўная дзеючая асоба, Воіт Навум, у сваіх монологіях ужывае надзвы-

\*) Гл. проф. У. Ігнатоўскі „Гісторыя Беларусі ў XIX і пач. XX в.“ Менск. 1925 стар. 153.

чайна многа народных прыказак; так што, паводле прыраўнаньня проф. Карскага, прыпамінае Донкіхотаўскага Саячу.

Ідэя гэтае оперы досыць добра выяўлена словамі паневкі-шляхцінкі Юлькі, пераапанутае ў сялянскую вопратку. Вось-жа ў сваім звароце да паноў, легкаважучых сялянскімі дзяўчатамі яна кажа: „Бог усіх зароўна ўважае, як паноў так і сялян і той у яго ёсьць абраны, хто любіць сваіх блізкіх так, як самога сябе“. У зьмесьце сваім опера мае падклад романтычны. Па зьяўленьні ў сьвет „Сялянка“ была дужа папулярнай і гулялася ў 1852, 1853, 1855 годзе ўсьцяж на Менскай сцэне. Ролю Навума спаўняў сам аўтар, адкуль і пачаў ужываць свой псеўдонім — Навум Прыгаворка. Цяпер „Сялянка“ прадстаўляе бібліаграфічную рэдкасьць, бо навет такая бязьвінная кніжка аказалася ў лічбе забароненых. Ноты часткай таксама загінуплі.\*)

Зусім нядаўна ўдалося шырэй азнаёміцца беларускаму грамадзянству і з аднаактовай комэдыяй „Пінская Шляхта“, напісанай у 1866 годзе а надрукаванай толькі у 1918 годзе.

Гэтая комэдыя — абраз жыцьця дробнай беларускай шляхты Палеесья, з яе недалёкай ідэялёгіяй, якая зводзіцца да сварак, звадак, калатні, навет суду, але нарэсьце ўціхае й аддаецца бяскрыпатунаму вяселью. У гэтай комэдыі аўтар дае нам магчымасьць прыпомнець сабе ўсю тагачасную хвабэрэстасьць, пусты „говар“, якога яшчэ й дагэтуль трымаецца дробная шляхта ў Беларусі. У вапісаньні шляхоцкага жыцьця да ведамае меры Марцінкевіч прыпамінае „Пінскай шляхтай“ асобныя малюнкi з „Пана Тадэуша“ — Міцкевічавага. Нямала іроніі выказана тут і ў намаляваньню суду расейскага з яго валакіцтвам і хабарніцтвам. Сваім зьместам комэдыя дужа цікавая й арыгінальная ў беларускай літаратуры. Апрача драбязьлівасьці ў будным жыцьці шляхты мы бачым яе і бязьдэйнасьць. Даволі абазваць адзін аднаго ня шляхцічам, каб нарабіць клопату ня толькі сабе, але ўцягнуць у зваду цэлыя ваколіцы.

Зьмест комэдыі пабудаваны на падкладзе ізноў-жа романтичным. Дзеці двух сварачыхся між сабою шляхоцкіх сем'яў (Пратасавіцкія й Цюхай-Ліпскія) кахаюцца, але дзеля звады бацькоў ня могуць дастаць згоду на вясельле. Падкуплянае каханкамi судовае начальства справу канчае „пахрысьцянку“, а разам і вясельлем, на каторым гуляе суд і ўся шляхта. Аўтар умела зацёміў драбязьлівасьць шляхты хоцьбы і з таго прыкладу, што ў толькі што наладжанай справе „пахрысьцянку“ завязуецца новая валакіта-справа. З усяго гэтага карыстаюць розныя „малайцы“, каб падгуляць. У комэдыі нямала сьпеваў і скокаў.

\*) Экзэмпляр „Сялянкi“ перахавуецца ў бібліётэцы беларускага музэю І. Луцкевіча ў Вільні, але дагэтуль нявыдава другім выдавнiем. Менскі Інбелкульт зьбіраўся да дню ўгодкаў перавыдаць.

Комэдыя „Залёты“ складаецца з 3-ох дзеяў і падобная да папярэдняй. Напісана ў 1870 г., але выйшла з друку ў 1918 годзе. Да сучаснае сцэны прытарнавана Я. Лёсікам, а музыка напісана кампозытаркай Кімонціхай. І ў гэтай комэдыі-опэратцы не абыходзіцца без романтичнай завязкі, якая праглядае амаль ува ўсіх творах Марцінкевічавых. Думка ў „Залётах“ ужо значна глыбейшая за пярэднія комэдыі. Апрача сэнтэмэнтальных пачуцьцёў, каторым аўтар аддаў наагул вялікую дань, выяўляецца агіднае зьявішча соцыяльнага характару. Яно крыецца ў тым, што паны па сваёй ідэалёгіі не маглі пераносіць тых, хто выходзіў з нізоў сялянскае гушчы (у дадзеным прыпадку Сабковіч) і багацеў на мужыцкай працы таксама як і паны. Псыхолёгія панская ў гэтай комэдыі, як адбітак перажытых часоў, служыць сумным гістарычным успамінам, калі, як кажа Гарэцкі, „людзі думалі й верылі, што ў адных ставоў белая косць у целе, а ў другіх чорная“.

Есьць дадзеныя некаторыя й на тое, што Марцінкевіч напісаў і іншыя тэатральныя рэчы як: інсцэнізацыю свае ўласнае аповесьці „Гапон“ пад загалоўкам „Пабор Рэкруцкі“. Напісана „Вайна Сялянаў“, „Цудовая вада“ ды інш.\*). Нажаль рукапісы зазначаных твораў незахаваліся. З тых камэдыяў, што дайшлі, можна бачыць у зьмесьце і літаратурнай форме размавітасьць, лягчыню ў напісаньні і ўмеласьць у перадачы абразоў тагачаснага жыцьця беларускага сялянства й шляхты. Заслуга Марцінкевічава, як першага нашага драматурга ў адраджэньні тэатру, бясспрэчна вялікая. І справядліва яго называюць „Бацькам Беларускае Комэдыі“.

Повесьці й апавяданьні маюць характар наўперад этнографічны, хоць да некаторае меры праглядае элемент ідэйна-нацыянальны й гісторычны. Спроба звароту Марцінкевіча да адшукаваньня гістарычных матываў беларускага жыцьця нічым асаблівым не адзначылася. Аўтар не разьвіў свайго творства ў гэтым кірунку, хоць-жа багацьце тагачаснае народнае фантазы адзначалася вялікаю яскравасьцяй і сьвежасьцяй. У некаторых момэнтах падаваньня гістарычных факты не адпавядаюць запраўднасьці, бо Марцінкевіч шмат фантазуе й дапушчае анахронізмы:

Першая аповесьць Марцінкевічава „Гапон“ зьявілася ў друку ў 1855 годзе. Складаецца з 4-ох песьняў і мае ілюстрацыі. Некалькі разоў аповесьць перадрукоувалася на розных выданьнях у поўным і скарачаным выглядзе. Верш сылябічны. Зьмест аповесьці гэткі. Дзяцюк Гапон кахае дзяўчыну Кацярынку, але панскі аканом завідуе і здае яго ў войска. Гапон выслужуецца ў ахвіцэры. Кацярынка скардзіцца за зьдзекі аканомы сваёй пані, якая праганяе яго із

\* ) Гл. Фр. Аляхновіч: „Беларускі тэатр“ Вільня. 1924.

службы. Пры браньню ў рэкруты аканом лучае да Гапона, каторы, ня глядзячы на розныя аканомавы выкруты, і здае яго ў маскалі. Гапон варочаецца дамоў і жэніцца із сваёй Кацярынай. Адбываецца вясельле.

Дыдактызм выяўлены ў тым, што зло выкрываецца, а праўда перамагае; што ўсё зло не ад паноў, а ад благіх аканомаў, бо паны жадаюць добра сваім сялянам.

Праглядае нацыянальная рыска хоць-бы й у тым, што Гапон і Кацярынка ведаюць чужыя мовы „панскія“, але гутараць „напросту“ (пабеларуску). Аповесьць напісана абразова. Дзеля прыкладу вось адрывак з першае песьні: сцэна ў карчме:

Шум, крык, гоман у карчме,  
Кіпіць сельская дружына,  
Піва мёд гарэлку п'е,  
Ажно круціцца чупрына.

Гаспадары за сталом  
Громка гутарку вядуць,  
А ляндарка з ляндаром  
Мёд гарэлку раздаюць.

Хлопцы, дзеўкі, маладзіцы  
Ля парога гаманяць,  
А старыя чараўніцы  
Цішком ля печы сядзяць.

Ананія ў іскрыпку грае  
„Лявоніху“ то „бычка“,  
Гапон жару наддавае:  
„Заграй—крычыць—„казачка“!...

За „Гапонам“ у 1855 годзе выходзяць „Вечарніцы“, г. зн. гутаркі старога дзеда Ананьні да моладзі. Складаюцца „Вечарніцы“ з дзвюх частак. У першай частцы Ананьня апавядае здарэнне з „дурным Зьмітрам“ селянінам аб тым, як ён, прадаўшы цяля зя пяцірублёўку, купляе селядзца і разам з ім зьядае грашовую паперку. Гэты жарт, зусім магчыма, сьпісаны з Менскага кірмашу, нічога надзвычайнага не прадстаўляе. Характэрнае ёсьць апісаньне тагачаснага Менску, аб якім вась як ніша Марцінкевіч:

Мо' й праўда, дзеткі, што ў Слуцку,  
Кажуць, усё не палюдзку;  
А у Воршы—яшчэ горшы!  
Толькі тым, маўляў, людзі злыя грэшуць,  
Што на Менск наш вельмі брэшуць.  
Няма як Менск наш!—дзетачкі міленькі!  
Прыгожы, відны, кругом весяленькі;  
Ні адной мізэрнай ня сустрэнеш хаты,



Вось, маўляў, сьнег белы, каменны палаты;  
Пасярэдзіне ўеца круглай стружкай  
Сьвіслач-рэчка—зялёнай істужкай;  
Вось няўрокам—горад хоць куды!

Другую частку „Вечарніцаў“ складае бытавы абраз народнага сьвяткаваньня „Стаўроўскіх Дзядоў“. Апрача бытавых малюнкаў бачым імкненьне паглыбіцца ў гісторыю Беларусі, на падставе народных паданьняў. Аўтар падае легендарнае апавяданьне аб некалі слаўным жыцьці крывіцкіх (беларускіх) князёў (у дадзеным прыпадку аб князі Грамабою) і гэткім парадкам прычыняецца да нацыянальнага ўсьведамленьня. Ідэя твору, як і ў „Гапоне“, у тым, што заўсёды зло караецца, а праўда перамагае.

У захопленні беларускаю міталёгіяй і народнымі, наагул, матывамі, Марцінкевіч у 1856 годзе піша й друкую аповерх з народнага нацыянальнага жыцьця - сьвяткаваньня—„Купалу“, у каторым паказаў народныя традыцыі, гульні й сьпевы. Аднак тло аповерхці прыпамінае Богушэвіча з тымі сацыяльнымі ўзаемаадносінамі, што існавалі між сялянствам і панствам. Зьмест гэткі. Сялянка Агата й паніч кахаюцца. Аднак шляхоцкая амбіцыя не дазваляе яму пабрацца з дзяўчынаю простага паходжаньня і паніч адпіхае яе ад сабе. Дзяўчына-ж не бязвольна адступае, а з пагардай і поўнай агіднасьцяй да такога ўчынку панічовага кажа: „А мяне-ж ня будуць свае выракацца, бацькі праклінаці, суседзі цурацца, што з панічом стану ў сораме жыць? Вам ня грэх мужычкаў на чэсьці забіць, бо мужык нягодны, ня Боская справа? Усяк здзекавацца над ім мае права!“.

Гэты адказ не такі ўжо бязвольны як у „Сялянцы“ і характарызуе даволі адважнасьць беларускае дзяўчыны.

Апошняя з аповерхцяў, што дайшлі да нас—„Шчароўскія Дажынкi“ напісана у 1857 годзе. Складаецца з пролёгу і двух абразоў. Аповерхць багата этнографічным матэрыялам, а матэрыял зьместу пазычаны з іншых літаратураў.

Першы абраз прадстаўляе варажбу; выбар працавітае дзяўчыны дзеля падносу дажынкавага вянка свайму гаспадару. Другі малюнак—дажынкi, на якіх загуляў сам аўтар з моладзям, што й зазначае ў канцы.

Мноства ежы на дажынках робіць малюнак проста ідылічным.

З галоўных рысаў у Марцінкевічавых аповерхцях і апавяданьнях спамячам адбіцьце часоў сялянскага прыгону. Ён малюе абразы беларускага народнага жыцьця з усімі дэталямі, што пацьвярджаецца пры прыраўнаньні з этнографічнымі зборнікамі таго часу.

Рэшта твораў, што складаюцца з перакладу „Пана Тадэуша“—Адама Міцкевіча, дробных навіншавальных вершаў

на часць сваіх знаёмых і асабліва характэрнага, рэволюцыйнага зместам, вершу „Вясна, голад перапала“, галоўна службыць дзеля характарыстыкі пісьменьніка як асобы. З іх мы пераважна даведуемся аб тэй нацыянальнай сьвядомасьці, якую крытыкі нашыя баяліся ў ім прызнаць дагэтуль.

Павіншавальныя вершы маюць пераважна інтымны характар і асаблівага значэньня ў літаратуры ня маюць, хіба толькі за выняткам вершу пасьвячанага на часць прыезду ў Менск „дудароў беларускае зямлі“: А. Концкага, І. Сыракомлі й Мавюшкі. Тут выказуецца славянафільская думка, што зьявілася над павевамі панславізму ў Чэхаў (Даброўскі, Палацкі ды інш.). Ён піша:

„Злосна вам, сыны заморскія, панята,  
Што славянская зямелька у розум багата;  
Вы-б хацелі ўсе розумы і свае і нашы,  
Маўляў саранча на ніве, паесьці у кашы,  
Не дажданьня-ж мудрагэлі!—і нашая ніва  
Вялікімі дударамі здаволь шчасьліва“.

„Вясна, голад перапала“... Цікава сваімі контрастамі агульным матывам творства Марцінкевічавага. Гэты рэволюцыйны верш напісаны ў 1860 годзе, на прыкладні скасаваньня прыгону і выклікаў сумлеў што да аўтарства Марцінкевічавага. Справа ў тым, што верш у рукапісу ходзь і быў напісаны яго пісьмом, але ня быў падпісаны; быццам, тэхніка вершу не ўласьціва Марцінкевічу і гэтка матывы яскрава соцыяльнага зместу абсалютна неўласьцівы пісьменьніку. Найляпей могуць характарызаваць яго напр. гэтка адрывкі:

„Вясна, голад перапала,  
Ані солі, ані круп  
І скаціне корму мала,  
І самому ані ў зуб.  
На палацях дохнуць дзеці,  
Жонка тры дні з дуру п'ець,  
І даўно парожна ў клеці“...

У канцы кажа:

„Будзем роўныя з панамі  
І таксама як паны  
Піць гарэліцу збавамі  
І гуляць так як яны“...

Як бачым, верш ізноў-жа зусім блізка прыпамінае сабою творства Багушэвічава, каторы найвыразней за іншых беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў намаляваў цяжкія соцыяльныя варункі жыцьця нашага сялянства. Цяпер гэты

верш бяссумлеву прызнаны за Марцінкевічам. Як ніяк ён быў інтэлігент з вялікім нахінам да народніцтва, назіральнік злыдняў, што ад прыгону бярэмам кляміся на сялянства. Дык зусім прыродна, ён ня мог моўчкі праіцьці і міма тых несправядлівасьцяў соцыяльнага жыцця, над уражаньням якіх быў напісаны гэты верш. У некаторай меры памагаў тут агульны настрой аб волі сялянства скасаваньнем прыгону. Трэба думаць, што гэты верш адзін з тае значнае лічбы загінутых Марцінкевічавых твораў, з выразнымі соцыяльнымі мотывамі.

Пераклад „Пана Тадэуша“ быў зроблены ў 1859 годзе і выдрукаваны „на грошы, што шмат людзёў злажыла, а паміж імі і мужычкі“, як кажа перакладчык у прадмове. Да нас дайшлі толькі дзьве першыя „быліцы“. Першае выданьне ёсьць вялікая бібліаграфічная радкасьць, бо навет такі бязьвінны беларускі пераклад быў не да ўспадобы расейскай цэнзуры і канфіскаваны.

У сучасны мамэнт, пры развою нашае мовы, мо' гэты пераклад і не даволі добры, але як першая спроба перакладу на занядбаную дагэтуль беларускую мову, нявычайна ўдалая. Перакладчык перамог усе труднасьці ўзложанага на сябе заданьня. Гэтым ён робіць значны паступ у нашым літаратурным адраджэньні. Вось пераклад уступу:

Літва!\*)—родна зямелька! Ты, маўляў, здароўе,  
Той Цябе ашанце, каму безгалоўе,—  
Хто жыў калісь на ніўцы Тваёй, як у раі,  
І вась крывава рыніць сьлёзкі ў чужым краі!  
Цяпер-жа, як Ты красна, я чую, я бачу,—  
І анішу, бо горка ўсьцяж па Табе плачу!  
Ты Панна, што сьцеражэш яснай Чанстаховы,  
Што сьвеціш у Вострай Браме, што горад замковы  
Наваградзкі бароніш, яго народ жылы,  
Як мяне Ты падняла, маўляў, із магіды  
(Вось Цябе бедна маці ў вачох са облязінай  
Маліла, каб апеку мела над дзяцінай,—  
І з немачы падняўся,—і пайшоў ў дарогу,  
Каб у Тваіх касьцёлах падзякаваць Богу),  
Так нас дзівам павернеш у зямельку родну.—  
Пакуль-жа блісьне шчасьце, хоць душу нягодну  
Зьвярні да гор лясістых,—шырокіх пракосаў,  
Да ніў родных, калосьсям ярка маляваных,  
Залочаных пшаніцай, жытам пасрабраных,  
Гдзе жоўтая сьвірэпка, дзе грэчка бзленька,  
Гдзе дзяціліна гарыць, вась красна паненка,  
А ўсё мяжой прыбіта, бачыцца устужкай,  
Там сям быццам к адзежцы прышпілена грушкай“.

\*) Літвой, як гэта даўней было звычайна, тут завецца Беларусь.

Ня меншую ўвагу за пераклад зварочуе прадмова да яго. Марцінкевіч піша аб тэй насыпелай патрэбе, што востра адчувалася ў маладой беларускай літаратуры:

„Чаму-ж, думаю, наш народ прости... чаму-ж дробная акалічвая шляхта, што, жывучы ў лясным зацішы, у хаце, між сабою, сваёй роднай ужывае мовы—чаму-ж яна ня мае пазнаць абычаёў сваіх бацькоў?

„Вось гэта ўсё і нагнала мне думку пералажыць „Папа Тадэуша“ на беларускую мову.

„Праца мая ў гэтай мове, што мела заахвоціць нашага беларускага мужыка і бедную шляхту да навукі, можна сказаць, зусім ня сустрэла прыцэлеў. І не знайшла яна прыцэлеў сярод тых багатых людзей нашае старонкі, што паводле Бога й сумленьня павінны-б памагчы адкрыць цёмнаму народу вочы. І вось я сёння ахвярую „Папа Тадэуша“ прыбранага ў мужыцкую сярмягу, паном і простаму народу з-над Дзвіны, Дняпра, Бярэзіны, Сьвіслачы, Вяльлі і Нёмна. Можна народ той прости, што з маткай-прыродай блізка жыве, прыме гэты гасьцінец ад свайго дудара, што апошнія мінуты свайго жыцця на карысьць народу аддае“.

Ужо з гэтага адрыўку з прадмовы мы бачым у Марцінкевіча нацыянальную сьведомасьць беларускую, бачым якой любасьцяй і шчырасьцяй да ўсяго роднага беларускага пыша ў пісьменьніку ў яго імкненьні выйсці на сустрэчу ў падняцці простага люду. Гэтае-ж выяўленьне нацыянальнага „я“ выказана яшчэ ў прыватным лісьце Марцінкевічавым да знаёмага польскага пісьменьніка Крашэўскага.\*) Ліст гэты нядаўна быў выкрыты ў „Газэце Польскай“. Вось што адзначае аб сабе пісьменьнік: „Жывучы сярод народу, які гаворыць беларускаю гутаркай, звязаны целам і душою з яго спосабам думак, думаючы аб лепшай долі гэтага братняга народу, што застыў у дзяцінстве і цямоце, пастанавіў я, каб заахвоціць яго да асьветы, у духу яго звычайу, наданьяў-легенд і здольнасьці душэўнай, пісаць у яго роднай мове, і вось з радасьцяй я хутка ўгледзіў, што выданья мною „Сялянку“, „Гапона“, „Дудара“, „Купалу“ народ прыняў з вялізарным унадабаньнем, а моладзь з запалам пачала вучыцца чытаць, з памяці паўтараць мае, гэтак для яе мілыя, творы. З гэтае прычыны пашыраецца ўжо цяпер у часьці над Вяльлёй і Нёмнам, над Сьвіслачай, Бярэзінай, Дзвіной, Дняпром і г. д. чытаньне беларускага друку, а калі ўжо ахвота й любоў да духовае стравы разбуджаны, знойдуцца з часам багатшыя матар'ялы ў роднай мове... Гэтую маю думку і імкненьне зразумелі й ацанілі людзі ў Польшчы, не зразумелі ў Літве і на Беларусі... Няшчасная прашласьць давяла сялянскі народ да

\*) гл. „Gazeta Polska“ 1861 г. 111 ст., гл. зборнік „Заходняя Беларусь“ 1924 г. Вільня: „Нацыянальнасьць у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча“.

ўпадку, ня думаючы зусім аб духовай і моральнай адукацыі, хаця-б дзеля памяці на тое, што гэта дзеткі аднае маткі (славянскае—М. І.), што гэта пакрыўджаныя браты й хрысьціяне, каторыя маюць права да навукі ў роднай мове так, як да нябеснага хлеба... Пастанавіў я творамі ў роднай мове, адпаведнымі яго разуменьням, што знаходзяцца яшчэ ў калысцы, і палягчаючымі яму спосабам асьвячэньня з граматай, заахваціць яго да роднага слова, да асьветы і маральна паправіць. Які вызвалючы збаўчы ўплыў аказалі гэтыя мае кніжкі на яго, трэба вывесці з таго, што кніжкі ў народнай мове ўжо зусім разышліся, а новыя ня друкуюцца".

Ясным і зразумелым стане пасьмя гэтага несправядлівасьць абвінавачваньня Марцінкевіча ў нацыянальнай маласьведомасьці. З прадмовы да „Пана Тадэуша“, а таксама із зазначанага вышэй ліста, хоць ёсьць у іх, што праўда, шмат недаказанага ў думках, яскрава відаць беларускае аблічча; відаць імкненьне да палняцьця дабрабыту нашага народу нацыянальным усьведамленьнем. Гэткім парадкам узіраючыся наагул на дзейнасьць Марцінкевічаву, мы, быццам, у ягоных гэроях, не спакмячаем тых цёмных бачынак тагачаснага жыцьця беларускага сялянства. Навет увесь ціжар прыгону, які бярэмем клаўся на сялянства, не выглядае страшным. З творства Марцінкевічавага астаецца ўражаньне малюнкаў бясклопатнага вясельля, скокаў і сьпеваў. Прарываючыся калі-некалі пачуцьці сацыяльнае несправядлівасьці ў гэтым агульным жыцьцярадасным тоне ак-бы сьціраюцца.

Праўда, Марцінкевіч, ідучы, як народнік-шляхціч, на сустрэчу сярмяжнаму люду, снушчаецца пры помачы беларускае кніжкі ў сялянскую хату; бае песьні, казкі, цікавчы й разьвіваючы любоў у цёмных масаў да ўсяго роднага беларускага. Ён рабіў гэткім парадкам будзённую працу нацыянальнага ўсьведамленьня - абуджэньня, якую рабіць вымагаў час. Марцінкевіч сваёй працай стрымаў значна той шалёны бег асыміляцыі нашага народу непрыяцельмі, што вялася ўсялякімі мэтамі: наўперад праз каталіцтва да полёнізаваньня і праз праваслаўе да маскаленьня. А гэтая праца асыміляцыі вялася, як сам аўтар зазначае, шпаркім тэмпам. Палякі закладалі патайныя прыпынкі дзеля вышменаваных мэтаў, а дзеля таго Марцінкевіч заклікаў адчыняць аналёгічныя прыпынкі беларускія і інш. Вось-жа за ўсе свае шчырыя жаданьні ня раз Марцінкевіч у сваім хатнім жыцьці цярэў крыўды і ад польскага грамадзянства і ад расейскага ўраду. Толькі нязначная група беларускіх інтэлігентаў як Вярыга-Дарэўскі, Каратынскі ды інш. падзялялі ягоныя думкі. Слова „Мураўёўшчына“ найляпей характарызуе час расейскае рэакцыі, каторы перажываў пісьменьнік. Тым трудней было працаваць на грунце беларускім, калі ў 1864 годзе быў офіцыяльна забаронены друк у нашай мове.

Тэхніка вершу Марцінкевічавага (сылябічны) слабая, сустракаецца ня мала шурпатасьці, але ўся загана сыціраецца, калі прадставім сабе Марцінкевіча першым, у запраўдным значэньні гэтага слова, беларускім літаратурна-адраджэнскім пісьменьнікам. Мо' творства ягонае цяпер ужо крыху і асталае, але для многіх ня згубіла зусім цікавасьці.\*) Яно ня ёсьць скарбніцай духовай істравы, гэта баржджэй гістарычны матар'ял літаратурнага архіву. Аўтар „Гапона“, „Вечарніцаў“ і інш. не абмыліўся, калі пісаў: „Калі ахвота і любоў да духовае стравы разбуджана, зноўдуца з часам багатшыя матар'ялы ў роднай мове“... Прадчуцьцё збылося. Мы ўжо матар'ялы гэтыя маем. Праўда, не ў такой меры, якую патрабавалі-б, але з гонарам заяўляем—маем! Нашыя сучасныя павадыры-ідэёлагі выйшлі з тае беларускае нівы, якую яшчэ зусім ня так даўно засяваў Марцінкевіч. Вось чаму ён, як першы запраўдны беларускі пісьменьнік, пачаўшы выяўленьне праяваў беларускага жыцьця, народных думак і жаданьняў у прыгожай беларускай пісьменнасьці; як Бацька беларускае комэды, будзе доўга жыць сярод шчырых беларускіх душаў і вечна на старонках нашае гісторыі культурна-нацыянальнага адраджэньня.

АНТ. НАВІНА.

## Роля моладзі ў пачатках адраджэнскага руху.\*\*)

Ува ўсіх народных рухах—ці то сацыяльных, ці палітычных, ці нацыянальных,—авангардам грамадзянства зьяўлялася, зьяўляецца і пэўне-ж заўсёды будзе зьяўляцца моладзь.

Гэта ўжо ляжыць у самай прыродзе моладзі: яна—больш, чым хто, адзыўчывая на ўсялякае гора, усялякую крыўду, усялякі зьдзек; яна мае ў сабе вялізарны запас нявыкарыстаных яшчэ сілаў: яна найбольш здольна захопівацца вялікімі людзкімі ідэаламі і аддавацца ідэі да канца—без якіх-колечы сваекарысных меркаваньняў, бяз ніякіх кампромісаў з сваім сумленьнем. Моладзь, паколькі яна ад раньніх год не захоплена кар'ерызмам, заўсёды і ўсюды першая кідалася ў вір барацьбы за волю народаў, за вызваленьне працоўных з путаў сацыяльнае няволі.

\*) прыр. Ант. Навіна ў газэце „Беларуская Доля“ № 15 1925 г. ў ст. „В. Дунін-Марцінкевіч“.

\*\*) Аўтар гэтае стацьці абмежуўся перыодам да выбуху сусьветнае вайны і не зацяпляе студэнцкага руху апошніх гадоў на вайне.—Рэд.